

SE POATE ÎNVĂȚA FILOSOFIA PRIN EXEMPLE?

Nicolae IUGA

Vasile Goldis Western University of Arad

e-mail: nicolaeiuga@yahoo.com

Abstract:

În mod deliberat, considerațiile de mai jos nu au un caracter didactic. Problematika învățării are, incontestabil, un anumit specific în funcție de disciplina, „materia” ce urmează a fi învățată. În acest context, firește și filosofia va prezenta o modalitate optimă de învățare (o „metodică”), dar care va putea fi ignorată metodic din perspectiva noastră, în favoarea examinării câtorva dintre modalitățile în care au înțeles filosofii înșiși să-și facă accesibilă gândirea și cum au crezut ei înșiși că Filosofia poate fi împărtășită mai cu ușurință de către neofiti, fără a pierde nimic din spiritul ei autentic și original.

Dat fiind caracterul inaplicat al filosofiei, respectiv specificul ei de a se raporta la fapte în mod mijlocit, prin intermediul teoriilor științifice, aserțiunile ei par a putea fi înțelese (și deci învățate) mai ușor, dacă se recurge ostensiv la domenii particulare în care aceste aserțiuni s-ar verifica sau aplica, adică la exemple. Este și punctul cel mai vulnerabil al filosofiei în general, deoarece pentru fiecare pretinsă „lege” filosofică pot fi găsite o sumedenie de excepții pe care aserțiunea nu se verifică, sau chiar de „exemple” care contrazic asumția teoretică inițială.

Rezultatul demersului nostru constă în aceea că am identificat ad-hoc câteva tipuri de exemplificare practicate de către filosofii înșiși, în discursurile sau scrierile lor, unele cu referiri explicite la natura și funcțiile exemplului.

Keywords: exemplificare, Socrate, Spinoza, Kant, Hegel, metaforă.

1. Exemplificarea didactică, Socrate și Sextus Empiricus.

Socrate a fost primul care a degajat teoretic ceea ce alții au folosit practic înaintea lui: raționamentul inductiv [1]. Socrate este întemeietorul inducției, descoperitorul conceptului și inițiatorul științei, în înțelesul modern al termenului; pentru aceasta el a avut nevoie de exemple nenumărate. Parcurgerea inductivă a acestor exemple este

plină de farmec, dătătoare de ironie, celebra ironie socratică.

El intra în vorbă cu oamenii cei mai feluriți, se întreținea cu ei cu desăvârșită urbanitate și toleranță despre lucruri familiare, adică despre cele pe care interlocutorii, printr-o folosire cotidiană, le considerau cunoscute și adevărate. Socrate examina definiția și, prin exemple variate, arăta că aceasta cuprinde în ea însăși tocmai contrariul ei, făcându-i pe preopinenți să tragă consecințe logice care vin în contradicție cu punctul de plecare pe care l-au acceptat inițial. Astfel, „Socrate îi învăța pe aceia cu care intra în vorbă să știe că nu știu nimic, ba mai mult, el însuși spunea despre sine că nu știe nimic și că, prin urmare, nu are cum să-i învețe nici pe alții” [2]. De fapt, Socrate i-a învățat enorm, i-a învățat să caute adevărul în concept, în prototipul cel neidentificabil cu nici unul dintre exemple. Aici, în dialogurile platonice, exemplul abundă, este căutat ca un mijloc în vederea unui anumit scop epistemic și căutarea lui presupune o minte judicioasă, instruită în cele mai diverse domenii ale vieții. Socrate însuși nu a fost doar un bun cunoscător al istoriei filosofiei de până la el, ci și un sculptor bun, un soldat viteaz la Potidea și un prytan destoinic la Atena, o minte neobosită în a găsi imediat, în momentul dialogului, exemplul contradictoriu cel mai potrivit.

La fel, tot cu un scop eristic este căutat exemplul și la sceptici, la Sextus Empiricus de exemplu. „Scepticismul este posibilitatea de a opune, prin antiteze, atât lucrurilor sensibile cât și celor inteligibile, în toate felurile, o însușire datorită căreia noi ajungem, în virtutea forței egale de argumentare, determinată de lucruri și aserțiuni opuse, mai întâi la suspendarea judecății și apoi la

netulburare" [3]. Și aici exemplificarea este frecventă, bogată și voit contradictorie în raport cu ceea ce este deja dat, sensul utilizării exemplului este însă diferit. Dacă Socrate caută exemplul pentru a progresa dialectic de la incertitudine la conceptul caracterizat prin maximă generalitate, la sceptici exemplul are rostul de a regresa din fața cunoștințelor stabile și certe la repudierea oricărei certitudini și la suspendarea judecății.

2. Exemplificarea ca vulgarizare, Spinoza și Kant.

În filosofia modernă exemplul nu mai joacă un rol eficient, formativ al sistemului, element de construcție a dialogului sau de distrucție a speculației filosofice, ca în antichitate. Aici exemplul nu este căutat ci dimpotrivă, pe cât posibil este ocolit și, în genere, se consideră o slăbiciune a edificiului deductiv al sistemului orice teme adunat inductiv și, prin aceasta, falsificabil. Abstractizarea filosofică a evoluat suficient de mult, pentru a se putea constitui în discurs non-intuitiv. Spinoza, de exemplu, are un principiu original al sistemului (*Substantia*) cu totul eterat. La exemple recurge rar, cu oroare și numai atunci când se ridică, polemic, deasupra modurilor de a problematiza care sunt insuficient elaborate abstractiv. "Când începi să filosofezi, trebuie să fii mai întâi spinozist – spunea Hegel. Sufletul trebuie să ți se îmbăieze în acest eter al substanței unice, în care a pierit tot ceea ce a fost considerat ca adevărat" [4]. Exemplul este utilizat aici, în cel mai bun caz, drept o ieșire din esoteric, dar nu întrucât esotericul ar avea nevoie de împărtășirea vulgului pentru a subzista, ci numai în vederea preîntâmpinării unor pseudo-obiecții pe care le-ar putea aduce simțul comun. Însă exemplificarea înseamnă și vulgarizare, fiindcă simțul comun are un paradoxal apetit pentru a asimila și banaliza ideile care îl contrazic, după ce în prealabil le smulge din sistem și le izolează, cu concursul involuntar al exemplului. Partea exemplificativă a sistemului devine repede un bun de uz curent, popular.

Aceeași oroare față de exemplificare o întâlnim și la Kant, atât în exercițiul teoretic al rațiunii cât și în cel practic. Exemplele sunt, pentru Kant, „cârjile judecății”, menite a

sprijini debilitatea acesteia. În *Critica rațiunii pure* exemplificările sînt reduse la strictul necesar, filosoful menționînd acest lucru în Prefața primei ediții: "...mi-am dat curînd seama de întinderea sarcinilor mele și de mulțimea obiectelor de care aveam să mă ocup și, observînd că ele singure, expuse pur scolastic, ar da o întindere suficientă operei, am găsit inoportun s-o umflu și mai mult cu exemple, care nu sunt necesare decât într-o expunere populară" [5]. Iar expresia «expunere populară» are la Kant un sens cu totul peiorativ: „...nu e nici o artă să fii pe înțelesul tuturor, când renunți la orice scrutare adîncă, dar se produce un amestec dezgustător de observații compilate și de principii semisofistate, cu care se desfată capetele goale" [6]. Exemplul în domeniul speculativ nu poate îndeplini funcția de argument, ci numai pe aceea de ilustrare: putem „lămuri principiul regulativ al rațiunii printr-un exemplu din folosirea lui empirică, nu pentru a-l confirma, căci astfel de dovezi sunt improprii pentru afirmațiile transcendente" [7]. În filosofia moralei, exemplul este inadecvat principial: „nici nu am putea face un mai prost serviciu moralității, decât dacă am vrea să o constituim din exemple. Căci orice exemplu ce ni se prezintă despre ea trebuie să fie judecat el însuși mai întâi după principiile moralității, pentru a ști dacă e demn să servească de exemplu original, adică de model" [8]. Cu toate acestea, admiterea unui obiect (exemplu) transcendent în mod necritic este o „necesitate naturală” a simțului comun care, altfel, „în urcușul fără răgaz de la condiționat la necondiționat, mereu cu un picior în aer, nu poate găsi nici o plăcere" [9].

3. Exemplificarea metaforică, Hegel.

Metafora în filosofia hegeliană îndeplinește o funcție analoagă celei pe care o are mitul în filosofia platonice, adică o funcție explicativă în care traiectul relației cauzale nu se află pe tărâmul ferm al verificabilului, ci dincolo de orice experimentare pozitivă, constituit fiind din elemente logico-asociative. Atît mitul cât și metafora se servesc, în expunere, de imagini sensibile: „mitul este semnul neputinței gândului (...), o pătare a gândului cu forme sensibile" [10].

Dar metafora, în raport cu mitul, poate prezenta avantajul evitării trimiterii

arbitrare și fanteziste, atunci când reprezintă o permanentă particularizare, o exemplificare de tip specific, nu ca o relevare a aplicației particulare a universalității conceptului, universalitatea acestuia rămânând separată de singular, ci ca o exprimare a totalității conceptului prin individualul echivalentului metaforic și, prin aceasta, animată și transfigurată de generalitate.

Când vorbim de metaforă la Hegel, considerăm că trebuie să plecăm de la definiția aristotelică a metaforei, ca o "comparație între lucruri ne-asemena" (*Poetica*, cap. XXI), o comparație eliptică sau o analogie implicită. Elipsa metaforei presupune deja o structură complexă, și anume: (a) existența a doi termeni inseparabili, lucrurile care se compară explicit sau implicit, asemănătorul și non-asemănătorul; (b) o distanță semantică, de asemănare - neasemănare, optimă între cei doi termeni, care nu pot fi nici total asemenea și nici total neasemenea. Dacă termenii sunt în prea mare măsură asemenea, atunci avem o banalitate sau chiar o tautologie, o metaforă moartă, iar dacă sunt în prea mare măsură neasemenea avem o ratare a sensului, o rupere a legăturii eliptice, a frenațiunii (schizofrenie), o simplă bizarerie, o enigmă moartă; (c) o tensiune interioară optimă între termenii asemenea și neasemenea, care să-i țină legați laolaltă, care să permită simbolizarea și chiar metabolizarea reciprocă a lui asemenea cu non-asemena.

Din acest punct de vedere, în ceea ce privește gândirea hegeliană, termenii giganticei metafore a sistemului acestuia sunt natura și spiritul. Natura lui Hegel este străbătută și ținută laolaltă de către determinații spirituale, ceea ce mulți exegeți au numit panlogism, faptele naturii nu sunt altceva decât obiectivări ale Ideii, o „ieșire din sine” a Ideii, deci poartă amprenta Ideii și, în chip sensibil, o pot revela, pot fi „metafore” ale ei [11]. Iar faptul nu trebuie văzut niciodată izolat, în semnificația sa proprie, ci numai întrucât conduce la o viziune asupra Ideii, a unității ideale. Există oameni, zice Hegel, fără simțul speculativului filosofic, oameni „care pricep numai sensul gramatical al cuvintelor și le însușesc numai până la nivelul reprezentării (...). Aceștia pot fi comparați cu niște animale care au auzit

toate tonurile unei bucăți muzicale, dar la a căror percepție auditivă nu a ajuns unitatea, armonia acestor tonuri” [12]. Faptul nud pe de o parte și abstracția mentală pe de altă parte, ceea ce în mod curent se cheamă concretul și abstractul, sunt ambele simple abstracții, întrucât le lipsesc termenii opuși. Inclusiv concretul pur este tot o abstracție, deoarece îi lipsește abstracția.

Astfel, la Hegel exemplul nu va fi separat de expunerea ideatică, prezentată în urma ei cu rol ilustrativ, ca în *Organon*-ul lui Aristotel, ci aici exemplul este legat inseparabil cu conceptul, ca la nevoie să poată juca rolul de substitut metaforic al său. Prefața la *Principiile filosofiei dreptului* abundă în astfel de metafore: „Gândirea pictează cu cenușiu pe cenușiu”, „Bufnița Minervei își ia zborul la căderea serii” etc. [13], metafore cel puțin tot atât de bogate semantic ca și exprimarea elaborată conceptual, putând fi cu ușurință „traduse” în concepte seci, și care metafore presupun un travaliu exegetic de dimensiuni similare celui convenit construcției conceptuale.

Hegel se referă explicit și la statutul exemplului prezent separat, ca ilustrare a expunerii ideatice: „Când plecăm de la determinații de gândire pure și nu de la reprezentare, se poate întâmpla ca spiritul să nu-și găsească în ele mulțumirea, să nu se simtă acasă în ele și atunci să se întrebe ce semnificație ar putea avea această determinație pură de gândire. (...). Aici pretindem o reprezentare a determinații de gândire, un exemplu despre conținutul care mai înainte fusese dat numai în termeni de gândire” [14].

Dar pe de altă parte, în alte prelegeri ale sale filosoful relevă, cu ironia tăioasă care îi este caracteristică, improprietatea utilizării exemplului pentru a învăța, cel puțin în anumite domenii și cu anumite scopuri. De exemplu, în *Filosofia istoriei*: „Atât experiența cât și istoria ne arată că nicicând popoarele nu au învățat ceva din istorie și nu au acționat potrivit percepțelor ce ar fi trebuit desprinse din ea. Fiecare epocă se caracterizează prin împrejurări atât de specifice, constituie o situație atât de unică, încât reclamă hotărâri care trebuie luate și nu se pot lua decât dinlăuntru și în limitele sale. În tumultul evenimentelor istorice, un principiu

general, o reamintire a unor împrejurări asemănătoare, nu pot fi de folos, căci nu au nici o putere față de forța și neprevăzutul prezentului" [15]. Și în *Logică*: „Se întâmplă să auzim spunându-se de unii că nu ar ști ce să gândească în legătură cu un concept al cărui sens l-au reținut. Sensul acelei exprimări este însă dorința de a avea o reprezentare deja cunoscută, curentă (...). De aceea cel mai ușor de înțeles sunt socotiți scriitorii, predicatorii etc., care spun cititorilor sau ascultătorilor lor lucruri pe care aceștia le știu de mult pe de rost, lucruri care le sunt familiare și care se înțeleg de la sine" [16].

Încheind cu această exemplificare, sperăm semnificativă pentru limitele utilizării exemplului în învățarea filosofiei, am dori să observăm că cele trei tipuri de recurgere la ilustrare parcurse aici, pot fi ierarhizate în sensul convergerii spre cea mai proprie, cea care presupune puterea imagistică – mai angajantă subiectiv – de a reconstrui metaforic articulațiile impersonale și supraempirice ale sistemului filosofic.

Note:

1. Athanase Joja, *Istoria gândirii antice*, Vol. 1, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1980, p. 179.
2. G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, Vol.1, București, Ed. Academiei, 1963, p. 378.
3. Sextus Empiricus, *Opere filozofice*, Vol.1, București, Ed. Academiei, 1965, p. 22.
4. G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, Vol. 2, București, Ed. Academiei, 1964, p. 443.
5. Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, București, Editura Științifică, 1969, p. 16.
6. Imm. Kant, *Critica rațiunii practice*, București, Editura științifică, 1972, p. 27.
7. Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, ed. cit., p. 453.
8. Imm. Kant, *Critica rațiunii practice*, ed. cit., p. 26.
9. Imm. Kant, *Critica rațiunii pure*, ed. cit., p. 404.
10. G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, Vol. 1, ed. cit., p. 478.
11. G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice. Partea I-a. Logica*, București, Editura Academiei, 1962, p. 42.
12. G.W.F. Hegel, *Prelegeri de istorie a filozofiei*, Vol. 1, ed. cit., p. 10.
13. G.W.F. Hegel, *Principiile filozofiei dreptului*, București, Ed. Academiei, 1969, p. 20.
14. G.W.F. Hegel, *Prelegeri de filozofie a religiei*, București, Ed. Academiei, 1969, p.22.
15. G.W.F. Hegel, *Prelegeri de filozofie a istoriei*, București, Ed. Academiei, 1968, p. 10.
16. G.W.F. Hegel, *Enciclopedia științelor filozofice. Partea I-a. Logica*, Ed. cit., p. 43.